

Over participatief onderzoek

De KWALON najaarsconferentie van 12 december 2008

Kitty Jurrius

Het was alweer de zesde middagconferentie die KWALON verzorgde. Ging het eerder al eens over kwalitatief interviewen, kwalitatief marktonderzoek, kwalitatieve analyse, theorievorming via casestudies en etnografisch onderzoek, deze keer ging het over participatief onderzoek. Een drietal onderzoekers ging in op de praktijk van het doen van participatief onderzoek. Zij bespraken de meerwaarde en de valkuilen. Vervolgens werd in een methodologische bijdrage gereflecteerd op kwaliteitseisen bij het gebruik van deze methode.

De aankondiging van de najaarsconferentie van Kwalon met participatief onderzoek als thema, trok grote belangstelling. Zo'n vijftig deelnemers stroomden de zaal in. Ook de schrijver dezes, die over enige tijd hoopt te promoveren op de kwaliteit van participatief jongerenonderzoek, nam vol belangstelling deel en ging graag in op het verzoek verslag te leggen van de bijeenkomst.

Voor de pauze waren er twee presentaties. Riet Steel en Stijn Vandevelde van de Hogeschool Gent en de Universiteit Gent vertelden over hun ervaringen met onderzoek waarbij kinderen en jongeren door middel van een camera zelf hun leefwereld in beeld brachten. In één onderzoek stond het perspectief van broers en zussen van kinderen met een beperking centraal, in een ander onderzoek – uitgevoerd door collega Sven De Visscher, die helaas door ziekte afwezig was – namen kinderen met behulp van een camera hun eigen woonwijk onder de loep. Christi Nierse van de Universiteit van Maastricht belichtte haar onderzoek waarin zij samenwerkte met mensen met een verstandelijke beperking. Elk vanuit een eigen invalshoek gingen de presentaties in op de redenen om te kiezen voor de onderzoeksmethode, de opbrengsten en de dilemma's waar zij als onderzoekers mee te maken kregen.

Het geven van invloed en controle aan de doelgroep was een belangrijke reden om kinderen, dan wel mensen met een verstandelijke beperking, bij het onderzoek te betrekken. Steel en Vandevelde lichtten toe dat de kinderen invloed hadden op de kennisproductie, doordat zij zelf een camera in handen kregen. Kinderen maakten zelf keuzes met betrekking tot wat zij op de foto zetten, en gaven anderen zo inzicht in hun belevingswereld. Bij het onderzoek van Nierse draaide het onderzoek om de vraag hoe patiënten bij onderzoek konden worden betrokken en hoe zij er zelf iets aan konden hebben. Een patiënt zei ooit: 'Onderzoek is voor ons iets dat *anderen* bedacht hebben om over ons iets te weten te komen.' Door hen meer bij het onderzoek te betrekken krijgen patiënten zeggenschap

over het onderzoek en kunnen onderzoekers en patiënten elkaar een spiegel voorhouden, aldus Nierse.

De opbrengst van het onderzoek zochten de sprekers voor de pauze in een beter beeld van de leefwereld van de doelgroep. De verzamelde kennis blijft dicht bij de deelnemers en de betrokkenheid van de onderzochten bij het onderzoek maakt de kennis 'rijker'. Het onderzoek levert andere kennis op, bijvoorbeeld doordat een medeonderzoeker in het onderzoek van Nierse op een heel eigen wijze onderwerpen ter discussie stelde. Opvallend hierbij was dat de sprekers een voorbeeld gaven van hoe de oorspronkelijke onderzoeksvraag door de deelnemers ter discussie werd gesteld. In het Vlaamse onderzoek kregen de kinderen de opdracht foto's te maken van hun wijk, en zij kwamen met hele andere foto's terug dan de onderzoekers hadden bedacht. In een focusgroep die een verstandelijk beperkte medeonderzoeker leidde, werd het onderwerp van bespreking 'de begeleiding' in plaats van dat er over 'vriendschappen' werd gesproken – het onderwerp dat oorspronkelijk op de agenda stond.

In de presentaties werd een spanningsveld gevoeld tussen het geven van vrijheid aan de medeonderzoekers en de behoefte om antwoord te geven op de oorspronkelijke onderzoeksvraag van de opdrachtgever. Dit riep in de discussie vragen op. Immers, de wens om de doelgroep controle te geven over de onderzoeksvragen en de verzameling van gegevens kan maken dat onderzoeksvragen halverwege het onderzoek moeten worden aangepast. Duidelijk werd dat de onderzoekers af en toe hebben onderhandeld tussen de verschillende partners over de wijze waarop het onderzoek zou worden vormgegeven. Soms was de onderzoeksvraag het onderwerp van die onderhandelingen, andere keren ging het om het ontwikkelde trainingsmateriaal of over de toestemming van de betrokken kinderen voor het publiceren van de gegevens.

Verschillende vragen tijdens de discussie gingen over wie uiteindelijk bepaalt wat in het onderzoek wordt opgenomen en welke conclusies worden getrokken. De Vlaamse onderzoekers vertelden dat zij zeer bewust zijn omgegaan met eigenaarschap door kinderen bijvoorbeeld het recht te geven te censureren en beelden terug te trekken en door de kinderen intensief te betrekken bij de analyse en het schrijfproces. Conclusies die werden getrokken werden teruggekoppeld naar het kind. Onderzoekers probeerden zo dicht mogelijk bij de weergave van de leefwereld van het kind te blijven: als een kind bijvoorbeeld vertelde dat zijn beer al 23 jaar oud was, terwijl door de moeder werd verteld dat dat niet zo was, dan bleef de beer 23 jaar oud. Nierse beargumenteerde dat het volgens het theoretisch model van responsief onderzoek en de ideeën over *relational empowerment* niet gaat om het overdragen van de complete controle aan één groep, maar om het gezamenlijke zoek- en leerproces waarin alle betrokkenen mede-eigenaar worden van het onderzoek.

Uit beide presentaties bleek dat het samen onderzoek doen een leerzame ervaring was, niet alleen voor de medeonderzoekers, maar ook voor de begeleiders. Zij kregen te maken

met de – soms beperkte, soms verbazingwekkende – capaciteiten van de deelnemers op het gebied van lezen, schrijven, beeldend vermogen, het vermogen om voor te zitten en energie. Beide presentaties benadrukten het belang van een goede begeleiding, goede voorbereiding en een goede sfeer.

Na de pauze liet AnneLoes van Staa kritische geluiden horen over participatief onderzoek op basis van haar ervaring met een participatief onderzoek waarbij chronisch zieke kinderen als onderzoeker werden betrokken. Ook met dit onderzoek werd een gelijkwaardige relatie en dialoog nagestreefd. Een betere respons en makkelijkere toegang werden verwacht. De onderzoekers organiseerden een discoparty waar de jonge onderzoekers hun gegevens konden verzamelen. Vooraf werden zij getraind voor hun onderzoeksrol bij *NRC Next*. Tijdens de discoparty, waarbij de opkomst tegenviel na alle energie die de onderzoekers erin hadden gestoken, interviewden de 9 jongeren 23 anderen. De onderzoekers evalueerden het onderzoek samen met jongeren en kwamen tot de conclusie dat het voor jongeren een leuke, leerzame ervaring was geweest om samen te werken. Tevens had het traject veel enthousiasme opgeleverd bij de vrijwilligers.

Daarnaast concludeerden ze dat er weinig participanten waren en dat de discoparty niet de ideale omstandigheden opleverde voor de interviews. De begeleiders vermoedden dat er sprake was van een zogenoemde participatie-elite: de medeonderzoekers waren geen doorsnee jongeren maar de meest kritische jongeren uit het onderzoek. Het was moeilijk om hun aandacht vast te houden voor het onderzoek. De deelname was erg vermoeiend voor hen. Helaas kenden de resultaten weinig diepgang en is er door het ziekenhuis uiteindelijk weinig met de resultaten gedaan. Al met al hadden de onderzoekers grote twijfels bij de meerwaarde van de opzet als een participatief onderzoek en vonden ze het proces waardevoller dan de opbrengsten.

In de discussie die volgde, plaatsten deelnemers vraagtekens bij een aantal keuzes die door de onderzoekers waren gemaakt in het specifieke onderzoek. Zo vroeg een deelnemer zich af of er voldoende rekening mee was gehouden dat de jongeren chronisch ziek waren en werd er in het publiek gewezen op maatregelen om inspraakelites in het participatieve onderzoek te voorkomen.

De laatste spreker van de middag was Adri Smaling. Hij gaf een overzicht van de theorievorming en kwaliteitsmaatregelen die zijn ontwikkeld voor participatief onderzoek. Zo lichtte Smaling onder andere de maatregel kritische subjectiviteit toe, waarbij bewust iemand de rol van advocaat van de duivel op zich neemt om de conclusies ter discussie te stellen. Het voorleggen van resultaten aan de doelgroep (*checking*) en zorgen voor navolgbaarheid zijn maatregelen die voortkomen uit respectievelijk het heuristisch onderzoek en het responsief onderzoek. Smaling lichtte ideeën van Chris Baerveldt toe om een selectieve steekproef te voorkomen: kenmerken van de interviewer en geïnterviewde kunnen in kaart worden gebracht en een sneeuwbalmethode met meerdere golven kan worden toegepast. Een andere maatregel voor kwaliteit van participatief onderzoek is het

organiseren van een search-conference met alle betrokkenen. Dit kan zorgen voor een goede definiëring van onderzoeksvragen en een adequate en haalbare onderzoeks-aanpak.

Smaling sloot zijn presentatie af met een pleidooi om niet in termen van discussie te denken over onderzoek, maar in termen van een kritische dialoog. Daarbij staat centraal dat de betrokkenen in de wetenschap elkaar proberen te begrijpen. In plaats van de aloude tegenstelling 'subject-object' – 'subject-subject' zag hij dan ook liever een 'subject-object-subject-model' (het SOS-model), waarbij twee (of meer) subjecten samen een bepaald object proberen te begrijpen. Het blijft daarbij altijd van belang goed na te denken over de kwaliteitseisen die aan het onderzoek worden gesteld en deze niet bij voorbaat als gegeven te beschouwen.

Enige reflecties op de conferentie. Opvallend was de grote belangstelling voor het participatieve onderzoek. Een volle zaal en een geanimeerde discussie over de kwaliteit van participatief onderzoek zijn hiervoor de indicatoren. Duidelijk is geworden dat het participatieve onderzoek een lange historie heeft van theorievorming en van discussies over kwaliteitseisen die vooralsnog niet zijn afgerond. Specifiek met betrekking tot het participatieve jeugdonderzoek – dat in twee van de presentaties centraal stond – viel op dat de onderzoeken niet werden geplaatst in de context van de twee decennia dat de onderzoeksmethode al in Nederland bestaat (en internationaal nog langer) en dat er nog geen helderheid is over de geldende kwaliteitscriteria voor participatief jeugdonderzoek.

Van kinderen die zelf hun leefwereld in beeld brengen met een camera, via de soms verbazingwekkende onderzoekscapaciteiten van medeonderzoekers met een verstandelijke beperking en onderzoek door chronisch zieke jongeren in de disco naar de geschiedenis van theorievorming over participatief onderzoek: de zesde najaarsconferentie van Kwalon zit erop, maar heeft de discussie over de kwaliteit van participatief onderzoek definitief op gang geholpen.